

PROTESTAN AHLAKI
VE
KAPİTALİZMİN RUHU

Max Weber

Çeviren:
Zeynep Gürata

Ankara-1999

I. Bölüm

Sorun

1. MEZHEPLER VE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

Mezhepler bakımından karışık bir bileşimi olan bir ülkenin mesleki istatistiklerine göz atıldığında, çarpıcı bir sıklıkla,¹ birçok kereler Katolik basınında ve edebiyatında ayrıca Almanya'nın Katolik kongrelerinde canlı tartışmalara yol açan şöyle bir görünüş ortaya çıkar: Sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş işkollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, *Protestan* özellikleri taşır. Bu yalnızca, Almanya'nın doğusunda Almanlar ve Polonyalılar arasında olduğu gibi mezhep farkları ile milliyet farklarının ve buna bağlı olarak kültürel gelişmelerin çakıştığı durumlar için geçerli olmayıp, gelişme dönemindeki kapitalizmin, nüfusun gereksinimlerine göre top-

¹ İstisnai durumlar —her zaman olmasa bile, çoğunlukla— bir endüstri koluna ait işgücünün yöneldiği mezhepler, öncelikle o endüstri kolunun içinde yer aldığı bölgenin ya da işgücünün çıktığı bölgenin mezhep yönelimi ile açıklanabilir. Bu koşullar, dini bağlılık istatistiklerinin ilk bakışta verdiği izlenimi, çoğunlukla değiştirir, örneğin Ren bölgesinde olduğu gibi. Ayrıca, sayıların bir sonuca götürmesi, tek tek mesleklerin çok dikkatli bir biçimde ayırt edilmiş olmasına bağlıdır. Aksi halde, büyük işverenler, tek başına çalışan "ustalar", "işletme yöneticisi" kategorisi altında toplanırlar. Daha da önemlisi bugünkü "yüksek kapitalizm" özellikle kalifiye olmayan iş gücü düzeyinde, mezheplerin geçmişteki etkilerinden bağımsızlaşmıştır. Bunu daha ileride ele alacağım.

lumsal ve mesleki tabakalaşmayı düzenlemek için serbest gelişme döneminde elini uzattığı her yerde söz konusudur; serbestlik ne denli güçlüyse, dini istatistiklerdeki bu sayısal görünüş de kendini o denli belli eder. Protestanların, bütün nüfus içinde sermayeden büyük ölçüde pay almaları,² büyük çağdaş endüstriyel ve ticari iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticiliğinde bulunmaları, kısmen tarihi temellere bağlanabilir. Bu temeller çok gerilere, geçmişe uzanır ve bu bağlam içinde belirli bir mezhebin üyesi olmak, ekonomik görünüşlerin nedeni olarak değil, bunlardan çıkan sonuç olarak görülür. Yukarıda sözü edilen ekonomik işlemlere katılma, bazen sermaye sahibi olmayı, bazen de pahalı bir eğitimden geçmiş olmayı, bazen her ikisini de öngörür. Bugün bunlar, miras yoluyla sahip olunan zenginliğe ya da hiç olmazsa, maddi zenginliğe bağlıdır. En zenginlerin büyük bir çoğunluğu, imparatorluğun doğal kaynaklar bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin kentlerin çoğu, 16. yüzyılda Protestanlığı kabul etmiştir; bunların etkileri bugün, Protestanların ekonomik kavgada varolmalarını sağlıyor. Fakat bu durum o zamandan beri şu tarihi soruya yol açmaktadır: Ekonomik olarak gelişmiş bölgelerde, aynı zamanda kilise devriminin gerçekleşmiş olması, nasıl açıklanabilir? Bunun cevabı, tahmin edilebileceği gibi, hiç de basit değildir. Ekonomik alanda geleneksellikten kurtulma, hem dini geleneğe hem de bütün geleneksel otoritelere baş kaldırma eğilimini destekleyici bir öge olarak görülüyor. Fakat bugün, genellikle unuttulan şu noktaya dikkat etmek gerekir: Reform, kilise otoritesi:

² Öğrencilerimden biri, bu konuda en fazla bütünlük içeren istatistikî malzeme-yi incelemiştir. Örneğin 1895'te Baden'de 1000 Protestan başına 954.900 Mark, 1000 Katolik başına 589.800 Mark sermayeye dayalı artış vergisi düşerken, Yahudiler, 1000 Yahudi başına 4 milyon Markın üstünde sermayeye dayalı artış vergisi ile başı çekiyorlardı.

nin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçimin farklı bir anlamla değiştirilmesidir. Değiştirme, aslında çok rahat, o zamanlar pratik alanda az hissedilen, birçok durumda yalnızca biçimsel olan bir otoritenin, özel ve toplumsal yaşamın bütün alanlarında gözlenebilir ölçüde etkili olan, sonsuz derecede güçlü ve bütün yaşam biçimine etkisi olan bir otoriteye yerini vermesidir. Katolik kilisesinin “inançsız cezalandırma, günahkâra yumuşak davranma” kuralı, eskiden, bugün olduğundan daha etkili bir biçimde geçerliydi, şimdi ise çağdaş ekonomik yapıya sahip insanlar tarafından hoş karşılanmaktadır ve aynı şekilde, 15. yüzyılın en zengin, ekonomik olarak en gelişmiş bölgelerinde yaşayan insanlar da bunu hoşgörüyü karşılamışlardır. Kalvinizmin 16. yüzyılda Cenevre ve İskoçya’da, 16. yüzyılın sonlarında, 17. yüzyılda Hollanda’nın büyük bir kısmında, 17. yüzyılda New England’da ve aynı zamanlarda İngiltere’deki güçlü otoritesi, bize kilisenin bireyler üzerindeki katlanılması zor denetimini gösterir. Bu durum, hem Cenevre’de hem de Hollanda ve İngiltere’de o zamanki ticaret aristokrasisi sınıfı arasında da yaygın bir biçimde hissedilmişti. Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde reformcular kilise ve dini otoritenin yaşam üzerindeki etkisinin çok olmasından değil, tersine çok az olmasından yakınıyorlardı. O zaman nasıl oluyordu da ekonomik olarak gelişmiş bu ülkeler ve ilerde göreceğimiz gibi, bu ülkelerde ekonomik açıdan yükselen “burjuva” orta sınıfı, o zamana kadar bilinmeyen bu Püriten tiranlığı benimsemekle kalmıyor, bunu kahramanca savunuyordu da? Burjuva sınıfı, ne daha önce ne de daha sonra böyle bir kahramanlık göstermiştir. Carlyle’in hiç de sebepsiz söylemediği gibi, bu “*the last of our heroisms*”¹ dir.

¹ the last of our heroisms: (İng.) kahramanlıklarımızın sonuncusu (çev.).

Fakat ayrıca ve özellikle belirtmek gerekir ki, Protestanların sermaye üzerindeki güçlü mülkiyetleri ve çağdaş ekonomik yaşamdaki yönetici durumları bugün, kısmen, yalın bir biçimde onların devraldıkları tarihi mirasla açıklanabilir. Fakat ortaya çıkan başka durumlar da vardır ki bunlar aynı nedensel ilişki ile açıklanamaz. Bir kaç örnek verelim: Baden'de, Bavyera'da ve Macaristan'da, Protestan ailelerin tersine Katolik ailelerin çocuklarına verdikleri yüksek düzeydeki eğitim arasında gözle görülür bir fark vardır. Katoliklerin, öğrenciler ve "yüksek" okul mezunları içindeki oranlarının bütün nüfus içinde hesaba katılacak oranda olmaması, büyük ölçüde, sözü edilen zenginlik farklarının devralınmasıyla açıklanabilir. Fakat Katoliklerin kendileri arasında, özel olarak teknik alanda, iş ve ticari mesleklerde hazırlayıcı yüksek okul mezunlarının ve orta sınıf iş hayatına hazırlayan okul ve yüksek okul mezunlarının oranı çok çarpıcı bir biçimde, buralardan mezun olan Protestanların oranının çok gerisindedir ama Katolikler insan bilimleri öğreten okulların sağladığı eğitimi tercih ederler. Bu, yukarıdaki açıklamalara uymayan bir olgudur; tersi, çok sayıda Katolığın kapitalist işletmelerde çalışmasını açıklayabilir. Ayrıca, daha da çarpıcı olan bir gözlemi, çağdaş büyük endüstri içindeki uzman işçi sınıfı arasında çok az sayıda Katolığın bulunmasını anlamaya yardım eder. Fabrikanın, uzman emeğin büyük bir kısmını zanaat alanında yeni yetişenlerden oluşturduğu bilinen bir olgudur. Fabrikaya geldikten sonra eski eğitimlerini terk edip bütünsel bir eğitimden geçirilen bu gezgin zanaatkârlar, çoğunluk Protestanların arasından çıkmıştır. Gezgin zanaatkârlar içinde Katolikler, kendi zanaat kollarını korumada daha güçlü bir eğilim gösterirler, görece bir sıklıkla da usta olurlar; buna karşılık Protestanlar yüksek uzman işçi basamaklarını ve yönetici kadrolarını doldurmak için fabrikalara akın ederler. Bu durumda, şüphesiz şu nedensel ilişki ortaya çıkar: Ülkenin dini havası ve aile çevresinin yönlendirdiği

eğitim ile kazanılan ruhsal özellikler, kişinin meslek seçimini ve daha sonraki mesleki kaderini etkilemektedir.

Katoliklerin çok az bir kısmının Almanya'da çağdaş iş yaşamına katılmaları daha da şaşırtıcıdır. Çünkü bu tutumları, bilinen şu deneyime ters düşer: "Yönetici" bir grup karşısında "yönetilen" durumunda olan ulusal ya da dini azınlıkların ya da kendi istekleriyle ya da kendi istekleri dışında etkili siyasal mevkilerden dışlanmaları, ekonomik yaşama atılmalarına neden olur. Bunların içinde en yetenekli olanlar devlet hizmetinde bir işe yarama olanağı bulamadıkları için, ihtiraslarını burada tatmin etme yolunu ararlar. Bu durum, hiç şüphesiz, yönetici durumda oldukları Galiçya'nın tersine, Rusya ve Doğu Prusya'da ekonomik alanda ilerleyen Polonyalılar için de geçerliydi. Daha eskilerde XIV. Ludwig'in* idaresindeki Fransa'da Huguenotlar** için, İngiltere'deki non-konformistler ve Quakerler*** için ve iki bin yıldan beri de Yahudiler için geçerlidir. Fakat Almanya'daki Katolikler arasında böyle bir eğilim ya hiç yoktur ya da göze çarpıcı nitelikte değildir. Geçmişte de bunlar ya baskı altında oldukları ya da yalnızca hoşgörüsüyle karşılandıkları Hollanda'da ve İngiltere'de de Protestanların tersine hiçbir ekonomik gelişim göstermemişlerdir. Ayrıca, şu olgu da ortadadır: Protestanların (özellikle belirli eğilimler daha sonra ele alınacak) *hem yönetici hem de yönetilen sınıf olarak, hem çoğunluk hem de azınlık olarak ekonomik ussallığa özel bir eğilim göstermiş olmaları ve böyle bir durumun Katolikler arasında şu ya da bu biçimde aynı ölçüde gözlemlenmemiş olması olgusu, ortadadır.*³ Farklı ilişkilerin

* XIV. Ludwig: Fransa kralı XIV. Louis kastediliyor (çev.).

** Huguenotlar: Fransa'da gelişmiş Protestan mezhep (çev.).

*** Quakerler: İngiltere ve sonradan ABD'de gelişmiş Protestan mezhep (çev.).

³ Petty'nin İrlanda ile ilgili yaptığı örnekleme, orada Protestan tabakanın yalnızca işçinin başında bulunmayan mal sahipleri olarak görülmesiyle açıklanabilir. Bunlar, eğer, daha fazlasına sahip olmak isteselerdi "İskoçya-İrlanda"daki du-

nedeni, yalnızca mezheplerin geçici tarihsel-yasal dış koşullarında değil, sürekli olan içsel özelliklerinde aranmalıdır.⁴

Bundan sonra yapılacak olan, bir mezhebin hangi özelliğinden dolayı sözü edilen açıklamalar doğrultusunda iş görmüş olduğunu ve kısmen de hâlâ görmekte olduğunu araştırmaktır. Şimdi, insan, yapay açıklamalar ve geçerli belirli izlenimlere kapılarak çelişkileri şu şekilde dile getirebilir: Katoliğin büyük “öte dünyalığı”, en yüksek idealini ortaya koyan asketik özelliği, yandaşlarına bu dünyanın nimetleri karşısında büyük bir umursamazlık içinde olmayı öğretmiş olmalı. Bu temellendirme her iki mezhebin eylem alanındaki yargılamalarının bugün kullanılan geçerli biçimine uyar. Protestanlık açısından bu anlayış Katolik yaşam biçiminin özelliğini ya da yapay asketik idealini eleştirmek için kullanılır. Bu eleştiri, Katoliklik açısından, bütün yaşam içeriklerinin laikleşmesinin sonuçlarını Protestanlığa bağlayan “materyalizm” yergisi ile cevaplandırılır. Çağdaş bir yazar da bu iki mezhebin ekonomik yaşam karşısındaki tutumlarını şöyle

rumun gösterdiği gibi hata yapmış olurlardı. Kapitalizm ve Protestanlık arasındaki tipik ilişki başka yerlerde olduğu gibi İrlanda’da da ortaya çıkmıştı.

⁴ Bu, doğal olarak, ikinci olguların çok önemli sonuçları olduğunu inkâr etme anlamına gelmez. Daha ilerde göstereceğim gibi, Calvinistlerin siyasal güce sahip oldukları yerlerde de; Cenevre ve New England dışındaki katı Calvinistler de dahil birçok Protestan mezhebinin küçük ve bu yüzden de homojen olması olgusu, onların bütün özelliklerinin gelişiminde, ekonomik yaşama katılma da dahil, önemli rol oynamıştır. Dünyanın bütün mezheplerinden göç edenlerin Hintli, Arap, Çinli, Suriyeli, Fenikeli, Yunanlı, Lombardiyalıların gelişmiş ülkelerden ticari eğitimin taşıyıcıları olarak göç etmeleri çok evrensel bir durumdur ve bizim sorunumuzla hiçbir ilgisi yoktur. Brentano sık sık gönderide bulunacağım *Die Anfänge des Modernen Kapitalismus* adlı denemesinde, kendi ailesinin tanıklığına başvurur. Ama ticari deneyimin ve ilişkilerin temsilcisi olarak dış kaynaklı bankacılar her zaman her ülkede var olmuşlardır. Bunlar çağdaş kapitalizme özgü değildir; —sonraları— Protestanlar onlara ahlakça pek güvenmemişlerdir. Lokarno’dan Zürih’e göç eden ve çağdaş kapitalist (endüstriyel) gelişime hemen ayak uydurabilen Murald, Pestalozzi gibi bazı Protestan ailelerinin durumu farklıdır.

dile getirmeye çalışmıştır: “Katolik... daha sakindir; daha az kazanma güdüsü ile donatılmıştır, çok az bir geliri de olsa, olanaklı en emin yaşam biçimini, sonunda ona onur ve zenginlik getirebilecek tehlikeli, heyecanlı bir yaşam biçimine tercih eder. Atasözü, şakayla karışık, ya iyi yiyeceğin ya da rahat uyuyun der. Buna göre, Protestanlar çok iyi yerlerken Katolikler rahat uyumak isterler. Aslında “iyi yemek yemeyi istemek” Protestanların *Almanya*’daki tarikatlarını ve *bugün için* eksik olmakla birlikte, hiç olmazsa bir bakıma doğru tanımlar. Fakat eskiden sadece koşullar değil, her şey çok farklıydı: İngiliz, Hollandalı, Amerikalı Püritenler “dünya zevkleri”nin karşısında olma özellikleriyle tanınmışlardı; daha ileride göreceğimiz gibi, bu bizim için çok önemli bir özelliktir. Tersine, örneğin Fransız Protestanlarının öyle özellikleri vardı ki, bütün Kalvinist kiliseye ve dini savaşlar sırasında ve özellikle “haç altında” her yere damgasını vurmuş ve bir ölçüde bugüne kadar da onay görmüştür. Yine de, ya da daha ileride soracağımız gibi, belki de tam bu yüzden, bu özelliklerin Fransa’da endüstriyel ve kapitalist gelişimin en önemli taşıyıcıları oldukları bilinir ve öyle de kalmışlardır. Bunun adına ciddiyet ve yaşam akışı içinde dini çıkarların üstün gelmesine “öte dünyalılık” denilirse, *o zaman* Fransız *Kalvinistleri* en azından örneğin Katoliklikleri dünyada hiçbir millet için olmadığı kadar hayati önem taşıyan Kuzey Alman *Katolikleri* kadar öte dünyalıdırlar. Ve *ikisi de* etkili dini eğilimlerde aynı şekilde farklılık gösterirler: Alt tabakalarda yaşam zevklerine çok düşkün olan, üst tabakalarda din düşmanı Fransız Katolikleri ile bugün dünyevi ekonomik yaşamın içinde yükselen ve yüksek tabakaları dine kayıtsız Alman Protestanları. Bu koşutluk kadar hiçbir şey, Katolikliğin “öte dünyalılığı” gibi (sözüm ona) Protestanlığın materyalist “dünya zevkleri” gibi (sözüm ona) birçok benzeri belirsiz fikirlerle hiçbir yere varılamayacağını bu kadar açık gösteremez; çünkü bu genellemeler içinde geçmişte olduğu gibi bu-

gün de bizim işimize yarayacak bir şey yoktur. Ama eğer bunlarla iş görmek istenirse, *o zaman* şimdiye kadar yapılmış gözlemler dışında, hatta düşünceleri bile fazla zorlamayan daha birçok gözlem yapma zorunluluğu ortaya çıkar ve bunlar bir yanda öte dünyalılık, asketizm ve kilise dindarlığının, öbür yanda kapitalist ekonomik yaşama katılma karşıtlığının, hemen içsel bir *akrabalığa* dönüşebileceğini gösterirler.

—Çok yapay bir uyarıcı ile başlanırsa— ticari çevrelerden çıkan ve kiliseye bağlı dini bütünlüğün en tinsel biçimlerini temsil edenlerin sayısının ne kadar çok olduğu, aslında dikkate değer. Özellikle *Pietizm*,* şaşırtıcı bir ölçüde, en ciddi taraftarlarının büyük bir kısmını bu kaynağa borçludur. Bu, duygusal ve ticari meslekle uyuşmayan bir yapıya sahip olanların *Mammonizm*** bir tepkisi olarak düşünülebilir ve Assisi'li Francesco'yla ilgili olduğu gibi, birçok Pietistin durumunda da “dönme” olayı, dönemlerin kendileri tarafından çoğunlukla böyle tanımlanmıştır. Ve aynı şekilde, Cecil Rhodes'dan beri çok sık rastlanan, papaz ailelerinden en büyük kapitalist iş sahiplerinin çıkmış olması olgusu da gençlerin, asketik eğitimlerine tepki olarak açıklanabilir. Ana kapitalist ticaret zihniyeti bütün bir yaşamı etkileyen ve yöneten dini bütünlüğün en yoğun biçimi, aynı kişilerde ve insan gruplarında yetersiz kalır; bu durumlar, belki de tek değildir ve tarihi bakımdan en önemli Protestan kilise ve tarikatlarının bütün gruplarına özgü bir işarettir. Özellikle Kalvinizm, *ortaya çıktığı her yerde*⁵ bu bileşimi göstermiştir. Kalvinizm reformun herhangi bir ülkede (herhangi bir Protestan tarikatı gibi) yayıldığı dönemde, belirli tek bir sınıfa çok az bağlı olmuştur; bu kendine özgü ve “tipik” bir durumdur, örneğin, Fransız Hug-

* *Pietizm*: “Uyanış” ve “derin inanç” öğütleyen Protestan mezhep (çev.).

** *Mammonizm*: Aşırı para hırsı (çev.).

⁵ *O zaman* doğal olarak, sözü edilen bölgede bütünüyle kapitalist gelişim olanağı (nesnel) var idiyse, bu doğrudur.

enot kiliselerinde papazlar ve iş adamlarının (tüccarlar, zanaatkârlar) özellikle “dönme”ler arasında temsilcileri vardı ve Engizisyon sırasında da bunlar temsilciliklerini korudular. İspanyollar, Hollanda Kalvinistlerinin “batıl inançları”nın “ticareti arttırdığını” zaten biliyorlardı ve bunlar Sir W. Petty’nin Hollanda kapitalizminin gelişmesinin temelleri üzerine yaptığı inceleme ile de uyuşmaktadır. Gothein haklı olarak Kalvinist yayılımı “kapitalist ekonominin fide serası” olarak tanımlamıştı. İnsan burada, bu yayılımın belirleyici olarak ortaya çıktığı Fransa ve Hollanda’da ekonomik kültürünün üstünlüğünü, ya da sürgünlerin büyük etkisini ve geleneksel yaşam ilişkilerinden kopmayı hesaba katabilir.⁶ Fransa’da, Colbert’in savaşlarından bilindiği gibi, 17. yüzyılda durum aynıydı. Yalnızca Avusturya —başka ülkelerden söz etmezsek— Protestan zanaatkârları doğrudan doğruya ithal etmişti. Fakat bütün Protestan üyeliklerinin bu yönde üçlü bir etkisinin olduğu söylenemez. Kâlvinizizm Almanya’da da

⁶ İnsanın yurdunu değiştirmesi olgusunun, işgücünün yoğunlaşmasında en güçlü araç olduğu artık kabul ediliyor. Kendi yurdunda geleneksel tembelliğini para kazanma yolunda üstünden bir türlü atamayan Polonyalı genç kız, yabancı bir ülkede göçebe işçi olarak çalışırken, gözle görülür bir biçimde bütün doğasını değiştirir ve sonsuz kullanım olanaklarına sahip olur. Gezin İtalyan işçileri için de aynı durum geçerlidir. Bu durumun tümüyle, daha yüksek bir “kültür çevresi”ne geçmenin eğitsel etkileriyle açıklanamayacağı, bunun da katkısı hesaba katılarak, örneğin tarım alanında olduğu gibi, uğraşı biçiminin kendi yurduyla aynı olduğu durumlarda da aynı şeyin olması olgusuyla gösterilir. Ayrıca, işçi barakalarında yaşamak vs., kendi yurdunda hiçbir zaman hoş görülmecek bir yaşama düzeyi düşüşüne neden olur. Değişik bir ortamda, kişinin alışageldiği ortamdan farklı bir ortamda çalışıyor olması, geleneği yıkar ve “eşitlikçi” rol oynar. Amerika’nın ekonomik gelişiminin bu ögeye ne kadar çok dayandığını söylemeye, herhalde, gerek yoktur. Eskiçağlarda Yahudilerin Babil’e sürgün edilene de aynı özelliği taşır, örneğin Parsiler için de aynı durum geçerlidir. Ama Katoliklerden farklı olarak Protestanların dini özellikleri bağımsız bir öge olarak etkili olur, aynı şekilde Hindistan’da Caynalarda olduğu gibi.

bunu açıkça yapmıştır; reformdan etkilenmiş mezhep,⁷ başka yerlerde olduğu gibi Wuppertal'da da başka mezheplerle karşılaştırıldığında, kapitalist ruhun gelişimini hızlandırmıştır. Hem yaygın hem de tek durumlar karşılaştırıldığında, özellikle Wuppertal'da bu geçerlidir. Örneğin, Kalvinizm, Luthercilik'ten daha ilerletici olmuştur.⁸ İskoçya'da Buckle ve İngiliz şairlerinden Keats bu ilişkiyi vurgulamışlardır. Daha da şaşırtıcı olan bir şeyi de burada hatırlatmak gerekir: "Öte dünyalılık"ları zenginlikleri kadar önemli olan tarikatların hepsinde, özellikle *Quaker*ler ve *Mennonit*lerde,⁹ dini yaşam biçimi ile ticari zihniyet, yoğun gelişimlerini birarada gerçekleştirmişlerdir. Birincisinin İngiltere ve Kuzey Amerika'da oynadığı rolü oynamak, Hollanda ve Almanya'da ikincisine düşmüştür. Doğu Rusya'da I. Friedrich Wilhelm'in, Mennonitlerin askerlik görevlerini yapmayı mutlak suretle reddetmelerine rağmen, endüstrinin vazgeçilmez parçaları oldukları için onları istediklerini yapmakta serbest bırakması, olguyu serimleyen iyi bilinen örneklerden biri olması bakımından, bu kuralın özellikleri de hesaba katıldığında, bilinen durumların en şaşırtıcısıdır. Sonuç olarak, yoğun bir dini bütünlük ile birlikte gelişmiş ticari zihniyetin bileşiminin ve başarısının *Pietist*ler için geçerli olduğu⁹ bilinir: Yalnızca Ren bölgesindeki gelişmeleri ve Calw'ı hatırlamak gereklidir. Burada, sadece

⁷ Birçok biçimlerinde, aşağı yukarı daha ölçülü bir Kalvinizm ya da Zwinglianizm olarak bilinir.

⁸ Neredeyse tümüyle Lutherci olan Hamburg'da, 17. yüzyıla kadar geriye gidildiğinde varlıklı, reformdan etkilenmiş ünlü tek bir aile vardı.

⁹ Mennonitlik: "Bağımsız" bir Protestan mezhep (çev.).

⁹ Doğal olarak bu, başka dini eğilimler gibi, örneğin ev ekonomisinden fabrika sistemine geçişte belirli ileri götürücü öğelere karşı çıktığı anlamına gelmez. Dini bir eğilimin bir ideal olarak neyin peşinde olduğu ile taraftarlarının yaşamları üzerinde olgusal etkilerinin ne olduğu, daha ilerde göreceğimiz gibi, kesin bir biçimde birbirinden ayrılmalıdır.

bir giriş olan bu tartışmada örnekleri çoğaltmak gereksizdir. Yine de az sayıdaki bu örnekler tek bir şeyi gösterir: Uyanışı Protestanlığa mal edilegelelen “emeğin ruhu”, “ilerlemenin ruhu” ya da başka nasıl adlandırılırsa adlandırılısın, Protestan eğilimler, bugün “yaşama zevki” ya da herhangi bir “aydınlanma” anlamında anlaşılan eğilimlerle bir tutulmamalıdır. Luther’in, Calvin’in, Knox’un, Voet’in eski Protestanlığı, bugün “ilerleme” olarak adlandırılan şeyle çok az ilgiliydi.

Eski Protestanlık, bugün en aşırı dindarın bile artık daha fazla onsuza olmayı istemeyeceği çağdaş yaşamın bütün safhalarına karşı düşmanca duruyordu. Eski Protestan ruhunun belirli dışavurumları ile çağdaş kapitalist kültür arasında yakın bir akrabalık bulunursa, o zaman bu akrabalığı, dinin (Protestanlığın) iyi ya da kötü, (görünüşteki) az ya da çok materyalist ya da dahası anti-asketik “yaşam zevki”nde aramamalıyız; tersine, onun saf *dini* özelliklerinde aramalıyız. Montesquieu, *Esprit de Lois*’da (Kanunların Ruhü, 11. Kitap, Bölüm 7a.E) İngilizler için şöyle der: “Bütün dünyadaki insanlar içinde, şu üç bakımdan en ileri durumdadırlar: dindarlıkta, ticaretle ve özgürlükte.” İş alanındaki üstünlükleri ve —başka bir bağlama ait olan—, özgür politik kurumlara uyumları (belki), Montesquieu’nun onlara atfettiği aşırı dindarlık ile ilişkili olamaz mı?

Soruyu bu şekilde ortaya koyduğumuzda, zorlukla algılanabilen bütün olanaklı ilişkiler ortaya çıkar; görevimiz şimdi, her tarihi olguda bulunan bitmez tükenmez karşıtlıkları hesaba katarak, burada açıkça ortaya çıkmayana, olanaklı olduğu kadar açık seçik bir biçimde *dile getirmektir*. Fakat bunu yapabilmek için, şimdiye kadar iş gördüğümüz karanlık ve genel tasarımlar alanının terk edilmesi zorunludur ve Hıristiyanlığın tarih içinde kendini çeşitli ortaya koyuş biçimlerindeki o büyük dini düşünce dünyasına özgü özellikleri ve aralarındaki farkları görebilme yolları aranmalıdır. Ancak, birkaç değini daha gerekli: Önce, ta-

rihi açıklamasını yapmaya çalıştığımız nesnenin özellikleri; sonra bu araştırmanın çerçevesi içinde olanaklı olan böyle bir açıklamanın ele alınacağı *anlam*.

2. KAPİTALİZMİN “RUHU”

Bu çalışmanın başlığında gösterişli bir izlenim bırakan bir kavram kullanılıyor: “Kapitalizmin ruhu”. Bundan ne anlaşılmalıdır? Bir “tanım” verme çabası, araştırmanın yapısında yatan zorlukları mutlaka hemen ortaya çıkarır.

Bu terimin kullanımının herhangi bir anlamda ait olabileceği bir nesne bulunabilirse, bu yalnızca bir “*tarihi birey*” olabilir, yani, bizim onların *kültür anlamlarının* bakış açısı altında kavramsal bir bütün olarak birleştirdiğimiz ve tarihi gerçeklikte bulunan bağlantıların bir bileşimi.

Fakat tarihi olarak böyle bir kavram, içerik açısından kendine özgü anlam yüklü bir bireysel olgu nesnesine işaret ettiği için, “*genus proximum differentia specifica*” şemasına göre tanımlanamaz; kendi teklifi içinde, tarihi gerçeklikten elde edilen parçalar bir araya getirilerek zamanla *oluşturulmalıdır*. Nihai kavramsal bütün, bu yüzden, başta değil, araştırmanın sonunda yer almaktadır. Başka bir deyişle, kendini önce tartışma boyunca ve onun gerçek sonucu olarak gösterecek; bugün bizim kapitalizmin “*ruhu*”ndan ne anladığımızı, yani, bizi burada ilgilendiren *bakış açısını*, en uygun biçimde dile getirecektir. Diğer yandan, bu bakış açısı (bundan daha sonra da söz edilecek) araştırdığımız tarihi olguları açıklayan tek olanak değildir. Araştırmanın

* *genus proximum differentia specifica*: (Lat.) Aristoteles mantığında, bir “tür”ü belirleme, dolayısıyla bir şeyi tanımlama” kuralı, “en yakın cins, ayırıcı özellik” (çev.).

başka bakış açıları, her tarihi olguda olduğu gibi, burada da, başka özellikleri “ana” özellik olarak kabul eder. Bundan, daha ileri gitmeden, şu sonuç çıkar: “Kapitalizmin ruhu”ndan yalnızca bizim araştırmamızın amacı için yapılan tanımın anlaşılması zorunlu değildir. Bu durum, yöntemsel amaçları için hakikati soyut kavramlar çeşiti içine sıkıştırılmayıp, kaçınılmaz bir biçimde özel, *bireysel* bir özellik taşımaya uğraşan, onu somut ortaya çıkış ilişkileri içinde ele alan “tarihi kavram oluşumunun” yapısı gereğidir.

Böylece, nesnenin belirlenmesi, yalın tarihi açıklama içinde ele alınışının sonucu olarak, kendini kavramsal bir tanım içinde değil, hiç olmazsa başlangıçta, yalnızca burada kapitalizmin “ruhu”ndan ne anlaşıldığını gösteren geçici bir *açıklama* olarak alınmalıdır. Böyle bir tanım, aslında araştırmanın nesnesini anlamak için zorunludur ve kendimizi, bu yüzden, önce burada ortaya çıkan ve neredeyse klasik saflığı içeren; aynı zamanda da, din ile ilgili *bütün* doğrudan ilişkilerden ve böylece —bizim amacımız için— ön yargılardan *kurtulmuş* olma niteliğini sunan “ruh”un belgeleri ile sınırlandırıyoruz.

“Unutma ki *zaman paradır*, her gün çalışıp emeğinin karşılığı olarak on şilin kazanabilen ve yarım gün gezintiye çıkan ya da odasında yan gelip yatan biri, kendi zevki için sadece altı pens harcansa bile, yalnız bunları hesap etmemelidir; bunların yanında beş şilin daha harcamıştır ya da daha fazlasını sokağa atmıştır.

Unutma ki *kredi paradır*.

Bir insan, ödeme yapıldıktan sonra parasını bana teslim etse, faizi bana armağan etmiş olur ya da o zaman boyunca benim kullanabileceğim kadarını bana armağan etmiş olur. Bu insan iyi ve büyük bir krediye sahipse ve bunu iyi bir biçimde kullanıyorsa, önemli bir meblağa erişir.

Unutma ki *para, üretimi güçlendirici ve verimli bir yapıya sahiptir*. Para parayı üretir ve ondan elde edilen daha fazlasını ve *daha fazlasını üretebilir*. Beş şilin katlandığında altı şilin olur, tekrar döndürülerek yedi şilin 3 pens ve 100 pound olana kadar böyle devam eder. Elde daha çok para oldukça her dönemde daha fazla para üretir ve böylece faiz her seferinde daha çabuk yükselir. Ana domuzu öldüren, bin nesli birden yok etmiş olur. Beş şilini katleden, onun üretebileceği *her şeyi öldürür* (!), hatta bütün *sterlin* hesabını.

Şu atasözünü unutma, iyi bir ödeyici, herkesin cüzdanının efendisidir. Aldığını söz verilen zamanda ödemesiyle tanınan biri, arkadaşlarının o anda ihtiyacı olmayan parayı her zaman ödünç alabilir.

Bu bazen çok işe yarar. Çalışkanlık ve ölçülülüğün yanında, genç bir adamın bütün ticari işlerinde, ilerlemesini sağlayacak dakiklik ve adaletten daha önemli başka bir şey yoktur. O halde, söz verdiğin gibi, ödünç parayı gereğinden bir saat bile fazla elinde tutma ki arkadaşının kızgınlığı, bütün bütüne cüzdanının ağzını kapamasına neden olmasın.

Kişi *kredisini* etkileyen en önemsiz eylemleri dikkate almak zordur. Sana inananların sabahları saat 5'de ya da akşamları saat 8'de çekicinin vuruşlarını duymaları onları altı ay mutlu kılar; fakat eğer işinin başında olman gerekirken bilardo masasının başında görürsen ya da sesin meyhaneden gelirse, o zaman ertesi sabah sana yekünü hatırlatırlar ve sen daha parayı kullanmadan geri isterler.

Bunun dışında bu şunu gösterir: Borçlarına sadıksan, bu durum senin *şerefli bir insan* olduğun gibi sorumlu biri olduğun da gösterir; bu da senin *kredini* artırır.

Sahip olduklarını kendi mülkiyetinde tutmaya ve ona göre yaşamaya dikkat et. Kredisi olan birçok insanın içine düştüğü yarınlığı budur. Buna engel olmak için, gelir ve giderlerini tam olarak hesapla. Bir kez ufak şeyleri de hesaba katma zahmetine katlanırsan, şu iyi sonuç ortaya çıkar: Küçük giderlerin nasıl büyük

yekûnlara ulaştığını farkedersin ve neyin tasarruf edilebilmiş olacağını, gelecekte neyin tasarruf edilebileceğini görürsün Akıllılığın ve saygıdeğerliliğın ile tanınan bir insan olduğunu farzederek, yıllık 6 *sterlin* için 100 *sterlin* kullanabilirsin. Günde boş yere bir kuruş harcayan yılda 6 *sterlini* ziyan etmiş olur ve bu da 100 *sterlinin* kullanımının fiyatıdır. Her gün zamanının 1 *pens* değerindeki bir kısmını harcayan (ki bu ancak birkaç dakika yapar) başka bir hespla bir tam günü ve yıllık 100 *sterlinin* kullanımının sağlayacağı yararları da kaybeder. Zamanının beş *şiline* eşdeğer olan kısmını harcayan, beş *şilini* rahatlıkla denize atabilir. Beş *şilin* kaybeden, sadece toplamı kaybetmekle kalmaz, iş alanında o paranın dönüştürülmesiyle kazanılabilecek her şeyi kaybeder; bu da genç bir adam yaşlanana kadar anlamlı bir yekûna ulaşır.”

Ferdinand Kürnberger'in zeki ve zehir saçan ve Yankeelerin sözde inanç itiraflarını alaya alan “Amerikanischen Kulturbilde”de (Amerikan Kültürünün Tasviri)¹⁰ ifade edilenlerle aynı şeyleri bu cümlelerle bize anlatan Benjamin Franklin'dir. Burada, özgün bir biçimde, “Kapitalizmin Ruhı”nun dile geldiğinden kimşenin şüphesi olmasın; insanın bu “ruh”tan anlayabildiği her şeyin kapsandığı pek sanılmasa da. Burada, Kürnberger'in “Amerika bıkkını” dediği tutumu biraz açalım: “Sığırdan donyağı yaparlar, insandan da para.” Bu “hırs felsefesi”, *para sahibi* saygı değer adamın ideali ve hepsinden önemlisi, bireyin kendi sermayesini genişletme eğiliminin düşüncesi olarak görülür. Aslında burada öngörülen bir yaşama tekniği değildir, özel bir “ahlak”tır. Bu ahlakın zedelenmesi, yalnızca aptallık olarak değil, ödevin unutulması olarak ele alınmaktadır ve bütün bunlar,

¹⁰ *Der Amerikamüde* (Frankfurt, 1855) Lenanus'un Amerika izlenimlerinin şiirsel bir açıklamasıdır. Bugün bu kitaptan bir sanat eseri olarak zevk almak zordur ama Alman ve Amerikan bakış açılarının (çoktan kaybolmuş) farklarını ortaya koyan bir belge olarak eşsizdir.

her şeyden önce nesnenin nelığıne aittirler. Öğretilmesi gereken *yalnızca* “ticari zekâ” —buna yeteri kadar sık rastlanır— burada kendini açığa çıkaran bir *ethos*tur ve bizi ilgilendiren de bu niteliklidir.

Jakob Fugger, kendi kendine emekliye ayrılan, yeteri kadar kazandığını söyleyerek aynı şeyi ona da tavsiye eden, başkalarının kazanmasına da izin vermek gerektiğini belirten bir iş arkadaşını “yüreksiz” diye azarlayıp şu cevabı verir: “O (Fugger) tamamen başka türlü düşünmektedir; kazanabildiği sürece kazanmak ister.”¹¹ Bu ifadenin “ruhu”, açık bir biçimde Franklin’inkinden *farklıdır*. Orada ticari atılımın sonucu olarak ve kişisel açıdan ortaya çıkan, ahlakça ne iyi ne de kötü sayılan bir eğilim, burada,¹² yaşam biçiminin *ahlaki* olarak donatılmış bir eylem ilkesi özelliğine sahiptir. “Kapitalizmin ruhu” kavramı, burada bu özel anlam içinde kullanılmaktadır,¹³ tabii ki *çağdaş* kapitalizm söz konusudur. Burada yalnızca Batı Avrupa-Amerikan kapitalizminden söz ediliyor olması, sorunun ortaya konuş biçiminden zaten anlaşılıyordu. Çin’de, Hindistan’da, Babil’de ve Ortaçağ’da da “kapitalizm” vardı. *Fakat göreceğimiz gibi, onlar bu özel ethostan yoksundular.*

¹¹ Sombart bu alıntıyı, *Die genesis des modernen Kapitalismus*’un başında motto olarak kullanmıştır.

¹² Bunun, Jacob Fugger’in ahlakça kayıtsız ya da dinsiz bir insan olduğunu, ya da Benjamin Franklin’in ahlakının bu alıntılarda tümüyle dile geldiğini göstermediği açıktır. Bu ünlü hayırsever, Brentano’nun bana atfettiği yanlış değerlendirmeden korumak için Brentano’nun kendi alıntılarına hiç gerek yok. Sorun tam tersi: Böyle bir hayırsever, bir *ahlakçı* gibi bu cümleleri nasıl olup da yazabiliyor?

¹³ Sombart ile sorunu ortaya koyuşumuzdaki farkın temeli budur. Farkın dikkate değer pratik önemi daha sonra ortaya çıkacaktır. Ama Sombart’ın kapitalist işverenin bu ahlaki yönünü ele almazlık etmediğini de belirtmek gerekir. Onun sorunu ele alışı içinde bu, kapitalizmin bir sonucu olarak görülür, oysa bizim amacımız bakımından tersini varsaymamız gerekir. Ancak araştırmanın sonunda nihai bir duruma erişilebilir.

Tabii ki, Franklin'in bütün ahlaki yaklaşımları yararcılığa dönüşür: şerefli olmak yararlıdır, çünkü kredi sağlar, dakiklik, çalışkanlık, ölçülülük de; bunlar bu yüzden erdemdir. Bundan da şu sonuç çıkabilir: Söz gelişi, gerekli görünme de aynı işe yarar, bu yeterlidir. Franklin'in gözünde üretimi artırıcı olmayan ekler, bu erdem için yararsızdır. Ve aslında, kendi yaşam öyküsünde bu erdemlere "dönüşünü" anlatırken sonunda mütevazî görünüşün sıkı bir biçimde korunmasının yararı üzerine açıklamalar yapan, bütünsel bir tanınmaya ulaşmak için kendi değerlerini isteyerek geri çeken, kaçınılmazcasına şu sonuca varır, der: Franklin'e göre, bu erdemler, diğer bütün erdemler gibi, bireye somut olarak yararlı ve yalın görünüşün yerine geçip, aynı işi görüp yeterli oldukça, yararcılık, eylem alanında, kaçınılmaz bir sonuçtur. Almanların Amerikancılığın erdemlerini, "iki yüzlülük" olarak algılama alışkanlıkları, burada şaşırtıcı bir biçimde kanıtlanmış görünür. Aslında, şeyler hiçbir zaman, bu kadar yalın değildir. Yalnız, Benjamin Franklin'in kendi yaşam öyküsünde az rastlanan bir samimiyetle gün ışığına çıkardığı kendi yapısı değil, erdemün "yararlılığı" olarak ortaya çıkan algının kendisini tanrısal vahiye indirgeyerek, erdemli olmayı istemesi de, eylem ilkeleri arasında bencillikten başka şeylerin bulunduğunu gösterir. Herşeyden önce, bu "ahlakın" *summum bonum*⁵ olan daha fazla para kazanma, doğal bütün zevklerden daha fazla kaçınma ile birleşince tamamen bütün eudaimonist ya da hatta hedonist bakış açılarından yoksundur; kendi içinde amaç olarak düşünüldüğünde bireyin "mutluluğu" ya da "yarar"ı karşısında her zaman bütünüyle aşkın ve tamamen usdışı⁶ görünmüştür. Kazanmak, insanın yaşamının amacıdır,

* *summum bonum*: (Lat.) "en üstün, iyi" (çev.).

¹⁾ Brentano bu değiniyi, dünyevi asketizmin insanları boyun eğmeye zorladığı o "ussallaştırma ve eğitime" üzerine yapılan daha sonraki tartışmayı eleştirmek için bir fırsat olarak ele alır: bu "usdışı bir yaşam biçimine" doğru bir "ussallaş-